

Розвиток категорії «влада» в історико-соціологічному процесі

Розгляд та аналіз влади як певного глобального явища, котре притаманне як природі, так і людському суспільству, має давню традицію в історії суспільної думки. Тому з давніх часів відомо багато пояснень та концепцій влади.

Влада як явище суспільного життя притаманне всім народам і в усі часи. У Радянському енциклопедичному словнику наводиться таке визначення даного поняття: «Влада, в загальному розумінні, здібність і можливість здійснювати визначальний вплив на діяльність, поведінку людей за допомогою яких-небудь засобів — волі, авторитету, права, насильства (батьківська влада, державна, економічна тощо); політичне панування, система державних органів» [1]. Укладачі Української радянської енциклопедії зазначають, що «влада — цілеспрямований вплив класу, групи або людини (носіїв влади) за допомогою певних засобів (знарядь влади) на підвладних (класи, групи, особистість), внаслідок чого підвладна сторона вимушена виконувати волю носія влади. Термін «влада» використовується в різних аспектах (наприклад, віськова влада, законодавча влада, виконавча влада, верховна влада тощо) [2].

Щоб приступити до порівняльно-історичного аналізу категорії «влада» необхідно передусім чітко визначити вихідну методологічну базу дослідження. Важливо враховувати, що в рамках однієї суспільно-економічної формації існують різноманітні види влади, серед яких передусім необхідно розрізняти владу соціальну та владу політичну. У зв'язку з цим вважаємо доцільним розглядати поняття «суспільна влада» як найширше за об'ємом та змістом, яке об'єднує всі форми влади, що існували в історії розвитку суспільства, а також — в сучасному суспільстві. При такому підході політична, державна, соціальна, економічна влади виступають як особливі, якісно відмінні один від одного різновиди суспільної влади. Суттєва відмінність політичного від соціального, яка має безпосереднє відношення до проблеми влади, полягає в тому, що сфера соціального життя значно ширша від політичного і ця обставина визначає різницю понять «політичного» та «соціального». Так, ще К.Маркс

запевняв, що «політичні відносини між людьми є, природно, також і соціальними, суспільними відносинами, як і всі відносини, в яких люди знаходяться один з одним. Через це і всі питання, які стосуються взаємних відносин між людьми, є також і соціальними питаннями» [3]. Таким чином, політичне є в той же час соціальним, але аж ніяк не все соціальне набуває політичного характеру, має політичну значущість тощо.

Розглянута під таким кутом зору влада набуває статусу однієї з категорій соціологічної теорії, яка повинна включати в себе основні концептуальні характеристики суспільно-політичної влади та соціальної організації, що були подані вітчизняними науковцями, а також критично усвідомлений досвід домарксистських та сучасних західних соціальних досліджень.

Особливо треба відзначити, що владу необхідно розглядати саме в загальносоціологічному аспекті, виявляючи загальноісторичні риси та тенденції як з точки зору відносної самостійності в історичному процесі, виділяючи внутрішні, іманентні риси їх розвитку, так і звернути увагу на конкретно-історичний характер та конкретно-історичну зумовленість суспільно-політичної влади. Влада завжди була і залишається яскравим відображенням конкретної епохи. У своєму виникненні, існуванні та розвитку вона детермінована. Не було апарату, який би стояв над суспільством, особливих примусових установ тощо. У первісному родовому суспільстві влада здійснювалась усіма членами племені, які обирали старійшину. З появою класів і держави кровні родові зв'язки були зруйновані, замість морального авторитету старійшини роду виник авторитет публічної влади, яка відмежувалась від суспільства і стала над ним.

У домарксистській суспільній думці теоретичні уявлення про виникнення, походження та сутність влади багаточисельні й різноманітні. Здебільшого вони формувалися у двох галузях теоретичного відображення життя суспільства — у філософських системах і в юридичних концепціях, але завжди мали соціологічний аспект, адже в них йшлося про владу відокремленої групи чи класу, навіть коли вона була монархічна.

До середини XIX століття, в той час, коли з'явилося і закріпилося матеріалістичне розуміння історії та виникла саме наукова соціологічна концепція влади, відомі теоретичні її визначення в домарксистській суспільній думці мали ідеалістичне спрямування.

Необхідно також відзначити, що всі ці визначення носили класовий характер. Дані теорії використовувались здебільшого щоб

закріпити володарювання класу, що стоїть при владі, або обґрунтувати необхідність зміни влади з позицій класу, який бореться за панування в суспільстві. Міра глибини, обґрунтованості та завершеності цих концепцій зумовлювалась рівнем розвитку суспільної свідомості кожної історичної епохи.

Чільне місце в політичній свідомості ранньокласового суспільства займали міфи про божественне, надприродне походження суспільних порядків. З цими міфами були тісно пов'язані традиції обожнювання існуючої влади, що фактично було обожненням тих, хто стояв при владі. Політичні погляди тісно перепліталися з загальносвітоглядними (філософськими), моральними та іншими уявленнями.

Політико-правові вчення залишалися лише прикладними. Головний зміст їх складали питання, які стосувалися мистецтва управління, механізму здійснення влади та правосуддя. Отже, в політичних доктринах розроблялись не стільки теоретичні обґрунтування, скільки конкретні проблеми техніки та методів впровадження влади. Політичні вчення не відділялися від моралі і були етико-політичними доктринами. Підвищений інтерес до проблем моралі взагалі характерний для ідеології класів, які перебувають на стадії формування.

Перебудова в суспільстві та державі у багатьох ученнях пов'язувалися зі змінами в способі життя людей, з їх моральною поведінкою. Саме мистецтво управління державою доволі часто зводилося до морального вдосконалення правителів, до управління силою власного прикладу. Розгорнуті релігійні вчення були розроблені ідеологами правлячих верств. Ці теорії надавали статус священних соціальній нерівності, привілеям знаті, владі експлуаторської верхівки. Основи суспільства оголошувалися божественними установами, і будь-яке намагання посягнути на них розглядалося як виклик богу. Народним масам намагалися нав'язати страх перед божественною владою правителя, прищепити смиренність та покору.

Проте, не зважаючи на панування ідеалізму в розумінні суспільства, уже з давніх часів з'явилась реалістична тенденція в поясненні сутності влади, держави та управління. Реалізм у даному випадку полягав у пошуках земних, природних, реальних причин та стимулів створення норм політичного життя та державного устрою, а не в переході на матеріалістичні позиції в розумінні суспільних явищ, для цього ще не було ані об'єктивних, ані суб'єктивних основ. Цей реалізм був породжений прагматизмом класу, що стояв при владі. Він був безпосередньо й життєво зацікавлений в укріпленні свого

панування через вдосконалення практики політичного життя та державного управління. Для цього потрібні були практичні земні засоби та способи. Звернення до волі Бога й до сили духу для обґрунтування та підкріплення земної політики виявлялось недостатнім для ефективного класового панування.

Таким чином, практика здійснення класового панування, практична діяльність пануючих класів для забезпечення своєї влади спонукали до реалістичного аналізу якщо не сутності суспільної влади, то, в крайньому випадку, поточних явищ політичного життя в інтересах ефективного класового управління справами суспільства.

Необхідно відзначити, що теоретичне уявлення про природу суспільної влади формувалося під істотним впливом конкретних історичних умов. Економічні, політичні, соціальні та соціально-культурні особливості окремих держав та цілих регіонів видозмінювали і нерідко приховували типові риси становлення та розвитку влади. Наприклад, механізм функціонування політичної влади в країнах Давнього Сходу містить у собі більший, на перший погляд, ледь не визначальний соціально- та етнопсихологічний момент, ніж в античній Греції або Давньому Римі.

Велетенська різноманітність ідей домарксистської суспільної думки про виникнення та сутність суспільно-політичної влади, що зумовлена конкретними політичними інтересами зацікавленого класу, специфікою історичних умов та теоретичною проникливістю ідеологів керуючого класу, ґрунтується на декількох основних течіях, що склалися ще в давньому світі. Уже тоді практика здійснення політичного панування потребувала конструктивних рішень у галузі теорії держави, права та управління. Подібно до того, як античність давала в більш або менш розгорнутому вигляді всі наступні фундаментальні філософські ідеї, точно так епоха становлення та розквіту давнього світу висунула багато принципових позицій, принципи та здогади про природу суспільної, в тому числі й політичної, влади.

Так, Філіппов Г.Г. пропонує виділити три основні групи концепцій суспільної влади в домарксистській соціальній думці: міфологічні, релігійно-ідеалістичні і реалістичні [4]. Необхідно відзначити, що з політологічної точки зору реалістичні концепції влади як найпрогресивніші спрямовувались на закріплення існуючої влади, а з соціологічної – на закріплення соціального статусу володарів, тобто тих, хто контролює владні відносини.

Міфологічні концепції були притаманні початковим етапам розвитку класового суспільства і локалізувалися переважно на Давньому Сході. Особливості цих течій полягали в тому, що вони,

по-перше, обґрунтували божественне походження влади; по-друге, ототожнювали державну владу з владою царя або імператора; по-третє, визнавали божественне втручання в управління державою і визначення людської долі; по-четверте, проголошували верховенство етичних принципів над політичними; по-п'яте, мали прикладний характер, тобто торкалися питань управління, а не структури і функцій політичних інститутів.

Ближчі до сучасного уявлення про походження та соціальні аспекти влади народжуються в давньогрецькій соціально-філософській традиції. Уже в «Парменіді» Платона теза про панування подається не тільки в політичному, але й у соціальному вимірі як «відношення людини до людини». Раціональне осмислення влади та політичного панування потребує змістовного визначення форм влади, її ієрархії та витоків.

У «Політиці» Арістотеля вже переважає думка про механізми влади, її рівні та форми. Апеляція до божественної сутності влади поступається місцем тезі про закони як про вищу форму влади. Розгалуження верховної влади спонукає Арістотеля до висновку про існування двох форм влади – панівної та сімейної, з одного боку, та суспільної (політичної), з другого.

Концептуальні ідеї Реформації стали базою, на основі якої в Новий час розвивається розуміння державної влади як доцільного механізму. Арістотелівська ідея «природного» походження держави розвивається на вищому рівні осмислення в теорії «суспільного договору» Т.Гоббса. Політична влада як невід'ємна характеристика суспільних та політичних відносин, за Т.Гоббсом, потребує організації угоди кожної людини з іншими людьми. Він доводив, що загальна влада «може бути створена тільки одним методом, а саме методом зосередження всієї влади та сили в одній людині або в зборах людей, які більшістю голосів могли звести всі волі громадян в єдину волю» [5].

Соціальна думка англійського та французького Просвітництва заклали основи уявлення про владу як про феномен переважно політичного життя. Політичний інструменталізм у тлумаченні влади в епоху Нового часу мав у своїй основі цілий ряд уразливих місць, серед яких найбільше виділяється відсутність розуміння багатоглибини феномена влади. Влада в даному випадку зводилась тільки до проблеми владно-правової суб'єктності держави, народу або політичних інституцій [6].

Безперечно, всі ці теорії влади характеризувалися новизною і мали немало цікавих ідей. Але це стосується, переважно юридичного аспекту. Головні ідеї новизни цих теорій в соціологічному плані асимільовані в подальших концепціях влади.

Концепції влади, розроблені західними науковцями кінця XIX–XX століття, можна класифікувати за рядом ознак. Передусім, концептуальні підходи до інтерпретації влади з певною долею умовно-гносеологічному аналізу на два великі класи: 1) атрибутивно-субстанційні, які трактують владу як атрибут, субстанційну властивість суб'єкта, а то і просто як самодостатній «предмет» або «річ»; 2) реляційні (від англ. relations – відносини), які описують владу як соціальні відносини або взаємодію на елементарному і на складному комунікативних рівнях. Атрибутивно-субстанційні підходи до визначення влади, у свою чергу, можна розділити на: 1) потенційно-вольові (Г.В.Ф.Гегель, К.Маркс, М.Вебер, Ф.Ніцше); 2) інструментально-сидові (Д.Кетлін, Г.Моргентау); 3) структурно-функціональні концепції (Т.Парсонс, Д.Істон, М.Крозье, Т.Кларк, М.Роджерс) [7].

З атрибутивно-субстанційними концепціями влади тісно співіснують реляційні. Загальний момент цих визначень полягає в тому, що владні відносини інтерпретуються в них як відносини двох партнерів, впливаючи один на одного в процесі інтеракції. Згадані концепції пов'язані з працями П.Блау, Д.Хіксона, Д.Картрайта, Дж.Френча, Д.Ронга та інших.

До найскладніших комбінованих підходів можна віднести комунікативні (Х.Арендт, Ю.Хабермас), а також постструктуралістичні (або неоструктуралістичні) (М.Фуко, П.Бурдьє) моделі влади, які трактують її як опосередкований та ієрархізований механізм спілкування між людьми.

Аналізуючи підходи до визначення поняття влади у вітчизняній літературі, можна звести їх до трьох основних :

- 1) владу трактують як відносини командування і підпорядкування в суспільній групі, державі й суспільстві;
- 2) владу аналізують як вольовий елемент, який виявляється у здатності одних суб'єктів нав'язати волю іншим суб'єктам за допомогою примусу і переконання, підпорядкувати їх своїм інтересам;
- 3) владу розглядають як інститут, тобто організовану установу, здатну забезпечити єдність дій та усталений порядок у суспільних відносинах.

Влада – це складний суспільний феномен, який проявляється на всіх рівнях суспільної ієрархії (міжособистісних взаємодій, у групах, організаціях, інститутах), включає як психологічні, так й інституціоналізовані форми впливу на людей [8]. Так, польський соціолог Є. Вятр, розглядаючи категорію «влада», виділяє такі структурні елементи:

– участь не менше двох партнерів у відносинах влади, причому цими партнерами можуть бути як окремі особи, так і групи осіб;

– наказ того, хто здійснює владу, тобто вираження ним своєї волі відносно того, до кого застосовується влада (наказ може супроводжуватися погрозою, застосуванням санкцій у випадку непокорі);

– підкорення того, над ким здійснюється влада, тому, хто її здійснює, тобто підкорення виражене в наказі волі того, хто здійснює владу;

– суспільні норми, які встановлюють, що той, хто віддає наказ, має на це право, а той, кого ці накази стосуються, повинен підкоритися та виконувати волю того, хто ці накази віддає.

Наявність всіх цих чотирьох елементів необхідна для виникнення суспільних відносин влади [9].

Таким чином, влада – форма особливих (вольових, панівних) соціальних відносин; здатність і можливість особи чи соціальної групи, інституту, організації тощо провадити свою волю через певні канали впливу на діяльність і поведінку людей, їх спільностей [10].

Існуючі в сучасному суспільстві типи та форми влади характеризуються виключною різноманітністю. Тому, аналізуючи владу як явище суспільного життя, пропонуємо виділити такі основні ознаки для її класифікації:

1) за сферами прояву: соціальна, політична, державна, економічна, юридична, світська, духовна, сімейна тощо;

2) за обсягом прерогатив: державна, міжнародна, тощо;

3) за суб'єктом влади: влада народу, класова, партійна, парламентська, президентська, колективна, особистісна тощо;

4) за обсягом носія влади: одноосібна, колегіальна, групова;

5) за методами здійснення: примушення, насильство, переконання, технологічна;

6) за режимом правління: тоталітаризм, авторитаризм, лібералізм, демократизм.

Невід'ємною характеристикою поняття влади є стан громадської думки. Громадська думка реально впливає на політичне життя, стає контролюючим фактором державного. Вона виступає основною

силою та опорою влади й держави, бо історичний досвід свідчить, що жодна влада у світі ніколи і ніде не ґрунтувалась ні на чому іншому, крім громадської думки. Громадська думка органічно включається в механізм управління, влади. Якщо звернутися до теорії, то з'ясується, що стабільність забезпечується найрізноманітнішими засобами, серед яких два абсолютно необхідних: сила держави і та психологічна підтримка, яку рядові громадяни надають своїй еліті, своїй системі, своєму режиму, своїм лідерам. Громадська думка – один з найважливіших інструментів громадянського суспільства, за допомогою яких народ може оперативіно висловлювати свою довіру або недовіру і тим самим встановлювати кожний раз міру легітимності.

Нехтувати громадською думкою можуть дозволити собі деспотичні правителі, а якщо влада має демократичне походження, то без урахування цієї думки вона явно не здатна до реалізації тих функцій, які їм довірили виборці. Тобто влада, що ігнорує громадську думку, може бути або здатною на все (на будь-яку сваволю), або не здатною ні на що [11].

Щоб бути ефективною, демократична влада повинна обов'язково: 1) прислухатися до громадської думки і враховувати її при розробці рішень з питань державної політики; 2) вирішувати ці питання компетентно, виходячи з їх суті. Знайти необхідний баланс між цими двома різнополюсними вимогами в суспільстві, яке швидко змінюється, важко, але необхідно [12].

Отже, мати реальну владу в умовах сучасного демократичного суспільства неможливо без врахування громадської думки. Оволодіння громадською думкою є визначним фактором становлення та утвердження влади.

Говорячи про бажаний імідж влади як інституту забезпечення соціального, економічного та політичного порядку необхідно відзначити, що, як показують результати соціологічного дослідження, проведеного Центром соціологічних досліджень Київського університету імені Тараса Шевченка у січні 2000 року (опитування проводилось 17 основних регіонах України, репрезентативна вибірка N=1599), владу в сучасному суспільстві хотіли б бачити твердою, сильною, спрямованою на рішучі зміни в суспільстві, з одного боку (про це висловилося 29 відсотків опитаних), а з іншого – влада повинна характеризуватися такими якостями, як порядність, чесність, небайдужість до людей (ці якості є найсуттєвішими для 54 відсотків респондентів). Влада в ідеалі повинна бути молодою

та новою, але при цьому бажано, щоб була зрілою та досвідченою, компетентною, професійною (дані характеристики вибрало 43 відсотки опитаних).

Узагальнюючи розглянутий матеріал, можна дійти висновку, що влада є складним явищем соціально-політичного життя суспільства, яке виникло як прояв соціально-класових відмінностей та волі суб'єктів влади в процесі реалізації власних цілей та інтересів. Влада завжди була засобом вираження та захисту інтересів певних соціальних груп або особистостей. Вона і зараз залишається атрибутом керівництва та управління, відображенням основних ознак рівня життя та діяльності сучасного суспільства.

Література

1. Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А.М.Прохоров. — 2-е изд. — М.: Советская энциклопедия, 1982. — С.229.
2. Украинская советская энциклопедия: В 12 т. — К.: Главная редакция Украинской советской энциклопедии, 1981. — Т.5. — С.560.
3. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения: В 50 т. — 2-е изд. — Т.4. — М.: Госполитиздат, 1955. — С. 301.
4. Филиппов Г.Г. Социальная организация и политическая власть. — М.: Мысль, 1985. — С. 10—11.
5. Гоббс Т. Сочинения: В 2 т. — М.: Мысль, 1991. — Т.2. — С. 132.
6. Пилипенко В.А., Стризов А.Л. Политическая власть и общество: контуры методологии исследования // Социс. — 1999. — №6. — С.26—27.
7. Дегтярев А.А. Политическая власть как регулятивный механизм социального общения // Полис.—1996.— №3. — С. 109—111.
8. Гелей С.Д., Рутар С.М. Основы политологии: Навчальний посібник. — 3-е вид., перероб. і доп.— К.: Товариство «Знання», КОО, 1999. — С. 100.
9. Вятр Е. Социология политических отношений: Пер. с польск. — М.: Прогресс, 1979. — С. 161.
10. Дегтярев А.А. Политическая власть как регулятивный механизм социального общения // Полис. —1996.— №3. — С. 109—111.
11. Ворона В., Головаха Е. Социология та політика в суспільстві, що трансформується // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 1998. — № 1—2. — С.5.
12. Общественное мнение и власть: механизм взаимодействия / Ручка А.А., Оссовский В.Л., Матусевич В.А. и др. — К.: Наукова думка, 1993. — С.5.

Тероризм та його запобігання в світлі теорії соціального управління

Останні століття тисячоріччя, що минає, відзначені високими темпами еволюції цивілізації, становленням і стабілізацією геополітичної карти світу, народженням і крахом політичних систем. Світ пережив потрясіння найбільшими конфліктами цивілізацій — двома світовими війнами, періодом холодної війни. Відносна стабільність світового порядку кінця тисячоріччя вселяє оптимізм у супротивників продовження політики насильницькими методами. Можна сподіватися, що глобальні перерозподіли світу за допомогою світових війн і глобальних конфліктів залишаться в історії. Якщо відносний порядок на рівні міждержавних відносин і вселяє певний оптимізм, то загострення відносин між деякими державами і цивільним суспільством, як нам здається, стануть характерною ознакою століття прийдешнього. Терор і тероризм — соціальні процеси, які стали характерною ознакою сучасної епохи. Пошук загальних підходів до проблеми вивчення цих форм насильства продовжується більше 30 років. Незважаючи на це, немає однозначного визначення, що таке тероризм, які дії варто відносити до терористичних актів, у чому сутність терору, у чому першооснови того й іншого явища.

За визначенням Ожегова, «терор — фізичне насильство, аж до фізичного знищення, стосовно політичних супротивників». Похідними цього слова є «тероризувати» — тобто лякати терором, насильством, чи залякувати чим-небудь, тримаючи в стані постійного страху, «терорист» — учасник чи прихильник актів індивідуального терору [1]. Це визначення достатньо повно відповідає змісту процесу, сутність якого полягає не стільки в безпосередньо фізичному чи іншому насильстві, скільки в суспільному резонансі його наслідків.

Поняття «терор» ввів Арістотель для позначення особливого типу жаху, що опановував глядачами трагедії в грецькому театрі. Це був жах перед небуттям, представлений у формі болю, хаосу, руйнування [2]. Ідея застосування реального страху в масовій свідомості для завоювання й утримання влади стара як світ. Ще єгипетські фараони застосовували для залякування населення таку